

О. В. Брюханов, начальник відділення психіатрії
Військово-медичний клінічний центр Кримського регіону
(м. Севастополь)

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ, ЯКІ ПРЕДИСПОНУЮТЬ АУТОАГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, З ВИКОРИСТАННЯМ АНАЛІЗУ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ

Профілактика аутоагресивної поведінки є актуальною проблемою військової психіатрії. У цієї роботи розглядаються фактори, які предиспонують аутоагресивну поведінку з погляду теорії копінг-поведінки. Результати дослідження підтверджувалися психологічними методиками.

Ключові слова: стратегії копінг-поведінки, аутоагресивна поведінка, військовослужбовці.

Найважливіші напрямки у роботі військових психіатрів — прогнозування і запобігання аутоагресивної поведінки серед військовослужбовців. Аутоагресивна поведінка серед молоді є проблемою суспільної охорони здоров'я в багатьох економічно розвинених країнах, наприклад в Англії і США, оскільки це є третьою за значимістю причиною смерті серед населення у віці 15—24 років. За останнє десятиріччя з'явилися чисельні стратегії запобігання самогубствам серед молоді, багато з яких працюють як програма скринінгу (Gatekeeper), визначених як одна з найбільш перспективних стратегій. Особливістю превентивних стратегій є використання соціальних ресурсів — насамперед підготовка ключових зацікавлених сторін суспільства (наприклад, педагогів, батьків, медичних працівників, служби екстреного реагування, релігійних лідерів). Мета — зрозуміти чинники ризику і захисні чинники, пов'язані з аутоагресивною поведінкою, щоб визначити групи ризику, бути в курсі відповідних соціальних ресурсів суспільства. Метою стратегії Gatekeeper є також зниження стигми шляхом підвищення обізнаності, ефективного лікування психічних розладів і важливості підвищення звернення по допомогу [10, 14].

Аутоагресія є спосіб поведінки людини в екстремальній ситуації, одна з форм закономірного комплексного механізму адаптації з урахуванням особистісних психологічних настанов у поєднанні з ситуаційними (соціальними) умовами [4].

Ефективність процесу адаптації до нових умов залежить від успішності виконання її суб'єктом соціальних функцій і спроможності подолання зовнішнього стресового впливу. Дослідження присвячене визначенню та порівнянню основних моделей та стратегій копінг-поведінки у пацієнтів з діагнозом розлад адаптації з елементами аутоагресивної поведінки та військовослужбовців контрольної групи — призовників, які проходили психологічне обстеження під час проходження медичної підкомісії.

Проблемні ситуації, що виникають в процесі соціалізації, стають пусковим механізмом для формування захисних механізмів і запуску адаптаційних процесів. Соціалізація — це процес формування конкретних соціально-психологічних типів особи. Адаптація — це системна реакція організму або особи до умов, що змінюються, і вимог соціуму. Йдеться про реакції пристосування, які більш відносяться до копінг-поведінки. Адаптація має певну структуру, що включає у тому числі фактор соціальної адаптації. Соціальну адаптацію можна описати як відсутність переживання конфлікту з соціумом. Соціально-психологічна адаптація — це

процес подолання проблемних ситуацій особою, в ході якого вона використовує придбані на попередніх етапах свого розвитку навички соціалізації, що дозволяє їй взаємодіяти з групою без внутрішніх або зовнішніх конфліктів, продуктивно виконувати провідну діяльність. Найважливіший принцип теорії соціально-психологічної адаптації полягає в тому, що захисні процеси адаптації в проблемній ситуації, що склалася, відбуваються не ізольовано, а у вигляді комплексів: 1) незахисні адаптивні комплекси, використовувані в проблемних ситуаціях, які не мають ознак фрустрації і спрямовані на вирішення зовнішніх конфліктів; 2) захисні адаптивні комплекси є стійким поєднанням механізмів захисту і спрямовані на вирішення внутрішніх конфліктів; 3) змішані комплекси складаються з захисних і незахисних механізмів. Деадаптована особа не в змозі відповідати вимогам, що пред'являються соціумом, виконувати свою соціальну роль. Ознакою виникаючої дезадаптації стає переживання особою тривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів. Адаптивна активність здійснюється двома видами: 1) адаптацією шляхом перетворення і усунення проблемної ситуації; 2) адаптацією зі збереженням ситуації — пристосуванням. Адаптаційний потенціал — копінг-поведінка, копінг-ресурси і здатність виробляти ефективні копінг-стратегії. Санкції з боку соціуму ставлять під удар адаптаційний потенціал. Людина тримає психологічну стійкість, доки в голові відбувається обмірковування ситуації. Але якщо когнітивні механізми не справляються — виникає психопатологія. В сучасних психологічних дослідженнях поняття копінг (*coping behaviour*) охоплює широкий спектр активності суб'єкта від неусвідомлених психологічних захистів до цілеспрямованих способів подолання проблемних ситуацій [1—3; 5—9]. Визначення *coping* має на увазі індивідуальний спосіб подолання суб'єктом скрутної ситуації відповідно до її значущості в житті індивіда і його особистісно-соціальних ресурсів, які багато в чому визначають поведінку людини. Копінг-поведінка — це стратегія дій, що робляться людиною в ситуаціях психологічної загрози фізичному, особовому і соціальному благополуччю, які здійснюються в когнітивній, емоційній і поведінковій сферах функціонування особи і що ведуть до успішної або менш успішної адаптації. Копінг-поведінка — поведінка, спрямована на усунення або зменшення сили дії стресогенного чинника на особистість. Копінг-поведінка реалізується за допомогою застосування копінг-стратегій на основі особового досвіду (копінг-ресурсів). Необхідність розроблення і реалізації профілактичних програм, спрямованих на попередження аутоагресивної поведінки, вже давно стала очевидною. Актуальне завдання — навчання здорового життєвого стилю щодо подолання наслідків адаптаційного стресу. Одним з шляхів її вирішення може стати підхід, що базується на теоретичних засадах трансакційної когнітивної теорії стресу і копіngu.

Важливою в дослідженні становлення і функціонування адаптивної копінг-поведінки є зміна соціально-підтримувального процесу. Соціально-підтримувальний

процес включає три компоненти: соціальні мережі, суб'єктивне сприйняття соціальної підтримки і копінг-стратегії «асертивні дії, вступ у соціальний контакт». Важливий соціальний ресурс виражений в сприйнятті дружньої підтримки. Соціальні мережі — джерело соціальної підтримки, який робить пом'якшувальний ефект дії стресової ситуації на особу. Оптимальність функціонування соціально-підтримувального процесу забезпечує рівень розвитку (сприйняття) соціальної підтримки й інтенсивність використання копінг-стратегій [8].

Мета проведеного дослідження полягає у визначенні факторів, які предиспонують аутоагресивну поведінку у військовослужбовців з використанням аналізу копінг-поведінки. До дослідження було залучено 167 пацієнтів психіатричного відділення з визначеним діагнозом розлад адаптації до військової служби віком від 19 до 21 років, у яких в структурі дезадаптивного стану мали

місце прояви аутоагресивної поведінки, насамперед парасуїцидальний та псевдосуїцидальний варіанти. Контрольну групу склали 167 військовослужбовців того ж вікового проміжку, які прибули на військову службу до навчального центру з військоматів, психологічне обстеження проводилось під час проходження медичної підкомісії приймально-технічної комісії. Оцінку копінг-моделей та стратегій здійснено за допомогою опитувальника SACS («Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолл, 1994; модифікація Н. Є. Водоп'янової, Є. С. Старченкової), призначеного для визначення копінг-поведінки [5, с. 276—282].

Дані, одержані впродовж дослідження моделей та стратегій копінг-поведінки у військовослужбовців з дезадаптивними станами з елементами аутоагресивної поведінки та військовослужбовців контрольної групи зведені в таблиці.

Порівняльний аналіз моделей та стратегій копінг-поведінки у військовослужбовців з дезадаптивними станами та військовослужбовців контрольної групи (призовники) за опитувальником SACS

Стратегії копінг-поведінки	Контрольна група (призовники ПТК 2010)	Військовослужбовці з дезадаптивними станами з елементами аутоагресивної поведінки (F 43)	Критерій Стьюдента $t_{Эмп}$
Асертивні дії	21,91018 ± 3,098438	18,7006 ± 4,079799	8
Вступ у соціальний контакт	24,14371 ± 3,701637	21,26946 ± 4,936265	6.4
Пошук соціальної підтримки	23,20958 ± 4,151981	22,12575 ± 5,318959	2
Обережні дії	24,01198 ± 3,543173	20,81437 ± 4,83539	6.8
Імпульсивні дії	17,68862 ± 3,395433	17,61677 ± 3,574907	0.2
Уникнення	16,22156 ± 3,843946	16,66467 ± 4,365266	1.1
Маніпулятивні дії	19,02994 ± 3,987065	16,97605 ± 4,779414	4.2
Асоціальні дії	16,92814 ± 3,768239	15,88623 ± 4,617175	2.1
Агресивні дії	14,36527 ± 4,330279	18,73054 ± 5,763865	7.7
Активна стратегія	21,91018 ± 3,098438	18,68862 ± 4,072985	8.1
Просоціальна стратегія	23,91617 ± 3,348104	21,94012 ± 4,665563	4.5
Пряма стратегія	17,67665 ± 3,390755	17,61677 ± 3,574907	0.2
Пасивна стратегія	20,4012 ± 2,992078	19,02395 ± 3,496904	4.1
Непряма стратегія	19,02994 ± 3,987065	16,97605 ± 4,779414	4.2
Асоціальна стратегія	15,90419 ± 3,365726	17,58084 ± 4,327454	3.8

Примітка. Дані наведені у форматі: Середній показник ± стандартне відхилення

Порівняльний аналіз отриманих результатів статистично достовірно свідчить про відмінність структури копінг-поведінки у військовослужбовців з дезадаптивними станами з елементами аутоагресивної поведінки в порівнянні з контрольною групою: менша інтенсивність використання таких моделей копінг-поведінки — «асертивні дії» (21,91 ± 3,09 у військовослужбовців контрольної групи і 18,7 ± 4,07 — у військовослужбовців з F 43, $t_{Эмп} = 8$), «вступ у соціальний контакт» (24,14 ± 3,7 і 21,26 ± 4,93 відповідно, $t_{Эмп} = 6.4$), «обережні дії» (24,01 ± 3,54 і 20,81 ± 4,83 відповідно, $t_{Эмп} = 6.8$), «маніпулятивні дії» (19,02 ± 3,98 і 16,97 ± 4,77 відповідно, $t_{Эмп} = 4.2$); при більшому використанні моделі поведінки «агресивні дії» (14,36 ± 4,33 військовослужбовцями контрольної групи, ніж військовослужбовцями з F 43 (18,73 ± 5,76), $t_{Эмп} = 7.7$); з одночасно меншим використанням таких стратегій поведінки: «активна стратегія» (21,91 ± 3,09 — в контрольній групі, 18,68 ± 4,07 — у військовослужбовців з F 43, $t_{Эмп} = 8.1$), «просоціальна стратегія» (23,91 ± 3,34 і 21,94 ± 4,66 відповідно, $t_{Эмп} = 4.5$), «пасивна стратегія» (20,40 ± 2,99 і 19,02 ± 3,49 відповідно, $t_{Эмп} = 4.1$), «непряма стратегія» (19,02 ± 3,98

і 16,97 ± 4,77 відповідно, $t_{Эмп} = 4.2$) та більші показники використання стратегії копінг-поведінки «асоціальна стратегія» (15,90 ± 3,36 у військовослужбовців контрольної групи і 17,58 ± 4,32 — у військовослужбовців з F 43, $t_{Эмп} = 3.8$).

Таким чином, військовослужбовці, які тільки входять у військовий колектив, мають копінг-ресурси для подолання стресових ситуацій, активно використовуючи як проблемно-сфокусований копінг так і емоційно-сфокусований копінг. Використання проблемно-сфокусованих копінг-стратегій негативно пов'язано з проблемами у поведінці та соціальними проблемами, при цьому збільшується ризик дезадаптації. Використання емоційно-сфокусованих копінг-стратегій пов'язані зі збільшенням симптомів тривоги та депресії. Привертає увагу те, що переважна більшість військовослужбовців з дезадаптивними станами з проявами аутоагресивної поведінки віddaє перевагу агресивній моделі поведінки; рівень вираженості асоціальних стратегій подолання високий, тобто їх поведінка в проблемних ситуаціях проявляється переважно в категоричності, конфліктності, егоцентричності та експресивності. У соціальному плані

така активна форма реагування у відповідь на зустріч з перешкодою набуває деструктивних форм, насамперед у аутогетероагресивній поведінці. Парасуїцидальна форма аутоагресивної поведінки характеризується імпульсивними аутоагресивними діями з вираженим рівнем тривоги. Псевдосуїцидальна форма аутоагресивної поведінки характеризується демонстративно-шантажними аутоагресивними діями, маніпулятивною поведінкою з можливими вираженими реакціями тривоги.

Асоціальна стратегія (жорсткі, цинічні, негуманні дії), агресивна стратегія (тиск, відмова від пошуку альтернативних рішень, конфронтація) частіше проявляють соціальну несміливість (невпевненість), і в той же час поведінка військовослужбовців в проблемних ситуаціях більш агресивна до тих, що оточують. Останнє є компенсаторним механізмом подолання психологічних комплексів непевненості в собі і негативізму по відношенню до оточуючих. Використання пасивних і асоціальних стратегій подолання можна пояснити певним дефіцитом особистісних, інформаційних та інструментальних ресурсів, необхідних для актуалізації суб'єктної активності, спрямованої на оволодіння проблемною ситуацією.

Результати дослідження продемонстрували більший ступінь вираженості асоціальних та нижчий — просоціальних та асертивних стратегій подолання у військовослужбовців з F 43, ніж в контрольній групі.

Висновки.

1. Поняття копінг-поведінки охоплює широкий спектр активності суб'єкта від неусвідомлених психологічних захистів до цілеспрямованих способів подолання проблемних ситуацій психологічної загрози фізичному, особовому і соціальному благополуччю, які здійснюються в когнітивній, емоційній і поведінковій сферах функціонування особи, і що ведуть до успішної або менш успішної адаптації.

2. Динаміка зміни базових копінг-стратегій військовослужбовців з дезадаптивними станами з елементами аутоагресивної поведінки характеризується підвищенням ступеня вираженості агресивних дій та асоціальної стратегії подолання та зниженням просоціальної копінг-стратегії.

3. Вибір стратегії подолання залежить від рівня і розвитку соціальної підтримки і мережі. Низький рівень соціальної підтримки зумовлюють вибір неефективних копінг-стратегій — агресивних дій і асоціальної стратегії копінг-поведінки (аутоагресивні дії, конфронтація, протиправні порушення), формуванню психопатологічних станів.

4. Індивідуально-виховна робота, яка спрямована на профілактику аутоагресивної поведінки, у військових

колективах повинна проводитись з урахуванням аналізу переважних копінг-стратегій військовослужбовців.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з оцінкою рівня оволодіння копінг-ресурсами, їх реформування та розвитку у динаміці, що допомагають зменшити негативний вплив проблемної ситуації за допомогою спрямованих психотерапевтичних стратегій.

Список літератури

1. Бодров, В. А. Информационный стресс : учебное пособие для вузов / В. А. Бодров. — М.: ПЕР СЭ, 2000. — 352 с.
2. Воляннюк, Н. Особливості вибору стратегії копінг-поведінки тренерів-викладачів / Н. Воляннюк // Соціальна психологія. — 2005. — № 4 (12). — С. 101—112.
3. Диденко И. В. К вопросу об адаптации военнослужащих к различным условиям службы // Человек. Власть. Общество : сб. науч. трудов III Азиатско-Тихоокеанского междунар. конгресса. — Хабаровск: Изд-во «Импульс-Восток ВТ», 2004. — С. 15—19.
4. Пилягина Г. Я. Аутоагрессивное поведение: патогенетические механизмы и клинико-типологические аспекты диагностики и лечения : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра мед. наук: 14.01.16 / Г. Я. Пилягина. — Киев, 2004. — 32 с.
5. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. — СПб.: Речь, 2001. — С. 276—282.
6. Психология здоровья : учебник для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. — СПб.: Питер, 2003. — С. 549—573.
7. Сизова, И. Г. Методика диагностики когнитивно-поведенческих стратегий преодоления / И. Г. Сизова, С. И. Филиппченкова // Современная психология: Состояние и перспективы исследований. Часть 5. Программы и методики психологического исследования личности и группы: Материалы юбилейной научной конференции ИП РАН [отв. ред. А. Л. Журавлев]. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. — С. 180—199.
8. Сирота, Н. А. Теоретические основы копинг-профилактики наркоманий как база для разработки практических превентивных программ / Н. А. Сирота, В. М. Ялтонский // Вопросы наркологии. — 1996, № 4. — С. 59—76.
9. Соколов, А. В. Общая теория социальной коммуникации: учебное пособие / А. В. Соколов. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. — С. 45—49.
10. Bean, G. Connect: An Effective Community-Based Youth Suicide Prevention Program / G. Bean and K. M. Baber // Suicide and Life-Threatening Behavior. — 2011. — № 41. — P. 87—97.
11. Hobfoll, S. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress / S. Hobfoll // American Psychologist. — 1988. — Vol. 44. — P. 513—524.
12. Lazarus, R. S. Cognitive and coping processes in emotion / R. S. Lazarus / In: Stress and coping. — N. Y.: Columbia Univ. press, 1977. — P. 144—157.
13. Lazarus, R. S. Stress appraisal and coping / R. S. Lazarus, S. Folkman. — N. Y.: Springer, 1984. — P. 22—46.
14. Suicide prevention strategies: A systematic review / [Mann, J., Apter, A., Bertolote, J., et al.] // Journal of the American Medical Association. — 2005; № 294. — P. 2064—2074.

Надійшла до редакції 26.09.2011 р.

А. В. Брюханов

Военно-медицинский клинический центр Крымского региона
(г. Севастополь)

Выявление predisponирующих факторов аутоагрессивного поведения у военнослужащих с использованием анализа копинг-поведения

Профилактика аутоагрессивного поведения является актуальной проблемой военной психиатрии. Настоящая работа рассматривает predisponирующие факторы аутоагрессивного поведения с точки зрения теории копинг-поведения. Результаты исследования подтвердились психологическими методиками.

Ключевые слова: копинг-поведение, аутоагрессивное поведение, военнослужащие.

A. V. Bryuhanov

Military medical clinical center of the Crimean region
(Sevastopol)

Revealing predispositions formation self-injury factors at militarymen with use of the analysis of coping-behavior

Preventive maintenance of the self-injury is a topical problem of military psychiatry. Present work examines the predispositions formation factors self-injury from point of theory of coping behaviour. Research results were confirmed by psychological tests.

Key words: coping behaviour, self-injury, militarymen.